

1. Καλλιεργημένος χώρος στο Βολέρι. Στους λιθοσωρούς, δεξιά, εντοπίστηκαν πυρήνες (cores) από τη λαξευση του πυριτόλιθου και εργαλεία μεγάλων μεγεθών, όπως της εικόνας 2. Φωτογραφία του 1980.

ΠΑΛΑΙΟΛΙΘΙΚΑ ΛΑΤΟΜΕΙΑ-ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΑ ΣΤΗΝ ΝΕΑ ΑΡΤΑΚΗ ΕΥΒΟΙΑΣ

Το 1977 στην Νέα Αρτάκη (8 χιλιόμετρα βορινά της Χαλκίδας) εντοπίσθηκαν τα πρώτα ίχνη δύο προϊστορικών λατομείων —εργαστηρίων κατασκευής πέτρινων εργαλείων. Τα ευρήματα των θέσεων ανέρχονται σε δεκάδες χιλιάδες.

Η περιοχή παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, ανάμεσα στις άλλες ευθοϊκές προϊστορικές θέσεις, λόγω του πλήθους των παλαιολιθικών ευρημάτων, της μεγάλης έκτασης που καταλαμβάνουν, της χαρακτηριστικής ποικιλίας, καθώς και της σπανιότητας και παλαιότητας που αποδίδεται σε ορισμένα από αυτά.

Σύμφωνα με την τυπολογία και τις τεχνικές κατασκευής τους, τα πέτρινα ευρήματα κατατάσσονται σε περιόδους της Κάτω Παλαιολιθικής Εποχής (ηλικίας μεγαλύτερης των 100.000 χρόνων), της Μέσης Παλαιολιθικής (ηλικίας 35.000-100.000 χρόνων) και σε νεότερες φάσεις, έως την Χαλκολιθική περίοδο (τέλος Λιθινής εποχής -αρχές 3ης χιλιετίας π.Χ.).

Ο μεγάλος πλούτος και η χαρακτηριστική ποικιλία του υλικού δηλώνουν πως η ευθοϊκή αυτή περιοχή υπήρξε «κέντρο» στη διάρκεια της Απώτερης Προϊστορίας.

Το μεγαλύτερο μέρος των προϊστορικών εργαλείων θρίσκεται στις θέσεις Φανερωμένη και Βολέρι, στις οποίες εμφανίζονται μεγάλες συγκεντρώσεις καστανού πυριτόλιθου (τσακμακόπετρα ή στουρναρόπετρα). Οι θέσεις απέχουν ένα χιλιόμετρο περίπου τη μία από την άλλη (βλ. γεωλογικό χάρτη).

Και στις δύο θέσεις αναγνωρίζονται όλες οι φάσεις κατασκευής εργαλείων από το τοπικό πυριτολιθικό υλικό. Δηλαδή πυρήνες (cores) και απολεπίσματα (flakes) από την επεξεργασία του πετρώματος, τελειοποιημένα, ατελή ή σπασμένα εργαλεία, καθώς και βότσαλα, που είχαν χρησιμοποιηθεί ως επικρουστήρες για την κατασκευή των εργαλείων.

Εύη Σαραντέα-Μίχα

Φαρμακοποιός

Είναι γνωστό ότι στη διάρκεια της Προϊστορίας οι άνθρωποι προτιμούσαν διάφορες σκληρές πέτρες, κυρίως πυριτολιθικές, για να κατασκεύαζουν από αυτές ανθεκτικά εργαλεία. Η μεγάλη σκληρότητα των πυριτολιθικών υλών προσέδιδε αντοχή στη μηχανική φθορή των εργαλείων που προσερζόνταν για διάφορες εργασίες. Οι δύο θέσεις της Νέας Αρτάκης, στις οποίες εμφανίζεται άφοβος πυριτόλιθος, φαίνεται πως ήταν ειδικεμένη πρόσφορες για τέτοια εκτελέσεις. Η καταθυμάσια των βράχων από τους παλαιολιθικούς πληθυσμούς φαίνεται πως έχει αλλοιώσει μερικών την εικόνα του τοπίου (ένα ειδικός «ανθρώπινης διάρρησης»), κατά τον γεωλόγο κ. Κ. Μαγλάρη. Οι ίδιες θέσεις, και ιδιαίτερα οι γύρω από αυτές χώροι, υπήρχαν και τόποι διαμονής των ομάδων.

Γεωμορφολογία-Στρωματογραφία

Οι λόγοι για τους οποίους τα ευρήματα παρέμειναν στην επιφάνεια ή σε μικρό διάστοιχο είναι κυρίως οι εξής: Η περιοχή της Νέας Αρτάκης αποτελείται από χαμηλός λόφους, χωρίς έντονες εξερεύσεις (ήπιο αναγλύφο). Οι μικρές κοιλότητες των επιφανειακών διακυμάνσεων δεν επτέρουν στην περιοχή της δροσισμόνταν πάνω σε μεγάλο βαθμό. Επιπλέον, το πλούσιο ριζικό σύστημα της βλάστησης (κυρίως πεύκα και σκίνα) συγκρατεί το χώμα και τις πέτρες, εμποδίζοντας τη διαδροση. Ισχυρές γεωματικούς από άλλη φυσική αίτια (φραστεία, καταπάτωσης, μεγάλοι οισιοί) δεν έχουν συμβεί στην περιοχή. Οι παραπάνω λόγοι πρέπει να ήταν οι κυριότεροι για τους οποίους τα ευρήματα παρέμειναν επιφανειακά. Εξάλλου το όργανα στην αριστοκές θέσεις διατάραξε τα ανώτερα στρώματα και συνέτινε στην εμφάνιση των πανάρχαιων διμορφηγμάτων στην επιφάνεια των διάφορων.

Τα πετρώματα της περιοχής Νέας Αρτάκης, από τα νεότερα προς τα παλαιότερα είναι τα εξής:

α. Ποιασθώματα. Β. Άνω κρητιδικοί ασθεντόλιθοι με πυριτολιθικούς κονδύλους. γ. Σιδηρονικελιούχο κοιτάσμα με πυριτόλιθους. δ. Κατά τόπους στρώμα πυριτόλιθουν. ε. Οφιδιόθοι (δλ. γεωλογικό χάρτη και τομή BB'). Παρά το περιορισμένο πάχος των στρώματων, η διενέργεια ανασκαφικών μελετών, που προβλέπεται να γίνουν, πιθανώς ως διώσουν κάποια ακριβέστερη χρονική ταξινόμηση του υλικού. Προς το παρόν, η χρονική ταξινόμηση των ευρήμάτων βασίζεται στην τυπολογία και στις τεχνικές κατασκευής. Μελλοντικές συγκριτικές μελέτες με λιθοθετικές γεωτυπικές στρωματογραφημένων θέσεων θα

βελτιώσουν τις χρονολογικές εκτιμήσεις.

Έκταση

Γενικά η βόρεια παραλιακή περιοχή της Νέας Αρτάκης φέρει στην επιφάνειά της προϊστορικά πέτρινα ευρήματα (παλαιολιθικά κατά το μεγαλύτερο μέρος τους) σε μήκος δύο χιλιομέτρων επί οικτοκοίνων μέτρα περίπου και με αευγόνωμη πυκνότητα στις εστίες των πυριτολιθών. Πέτρινα εργαλεία εντοπίστηκαν επίσης σε οικόπεδα του κέντρου της Ν. Αρτάκης και στα ΝΑ περίχωρα. Το νότιο επομένων τμήμα του προϊστορικού χώρου πρέπει να καταστράψη κατά την κτίση του προσφυγικού χωριού το 1924. Εξάλλου, το πλήθυν των εργαλείων παραπέρει αμέισωτα σε παραλιακές θέσεις της Φανερωμένης και του δυτικού τμήματος της χερσαντούσας Βολέρης. Σε οιραμένη σημεία εργαλεία εντοπίστηκαν στον υπόθινο της θάλασσας. Δεδομένου ότι το αναγύνθινο του εδάφους είναι ήπιο και η διάρροψη στην περιοχή περιορισμένη, υποθέτουμε ότι ένα άλλο τμήμα του προϊστορικού χώρου —εκτός από εκείνο που ήδη οικοδομήθηκε— πρέπει να έχει καλυφθεί από τα νερά της θάλασσας.

Είναι γεγονός πως στη διάρκεια των παγετωνικών περιόδων το επιπέδο της θάλασσας χαμηλώνει. Η στάθμη της χαμηλώνει τόσο, ώστε για κάποια χρονικά διαστήματα ο Ευβοϊκός δεν υπήρχε και η Εύβοια ήταν ενωματωμένη στην ελληνική χερσόνησο, οπως και τα ίδια νησιά και η Πελοπόννησος (δλ. Clark G., 1967, σ. 99).

Είναι πιθανόν επομένως, στην περιοχή του Ευβοϊκού κόλπου, η θάλασσα να κρύβει κάτω από την περά της θέσεις παλαιολιθικών μεισωπικών καταυλισμών και εργαστηρίων. Στην περιοχή της Εύβοιας αφούντων τα οιδρονικελιούχα κοιτάσματα, ώστα και στην απένταντι Στερεά Ελλάδα. Η συμμετοχή του πυριτόλιθου στα οιδρονικελιούχα κοιτάσματα είναι μεγάλη. Η υπάρχει επομένως προϊστορικών —διάτετρα παλαιολιθικών— εργαστηρίων είναι πιθανή σε περιοχές τέτοιων κοιτασμάτων. Η περιοχή της κεντρικής Εύβοιας, Λακρίδος και γενικότερα της Υποελαζηνικής ζώνης είναι πρόσφορη για αναζήτηση προϊστορικών λατομείων-εργαστηρίων. Είναι επομένως πιθανόν, και στην περιοχή του Ευβοϊκού, η θάλασσα να κρύβει και άλλα εργαστήρια κατασκευής εργαλείων, εφόσον υπήρχε εκμεταλλεύμαση πυριτόλιθου σε κάποιες θέσεις, καλυμμένες σήμερα από τα νερά.

Στοιχεία υδρογεωλογίας

Η εικόνα της υδρογεωλογίας της περιοχής παρέχει θετικές ενδείξεις για

την ύπαρξη νερού σε διάφορες εποχές.

Κατ' αρχήν, 2 χιλιόμετρα περίπου ΒΑ της Νέας Αρτάκης υπάρχει μεγάλη πηγή με άφθονα τρεχούμενο νερό, που έχει δημιουργήσει τον βάλτο των Ψαχνών, με έκταση περίπου 1.5-2 χιλιομέτρων. Στη συνέχεια το νερό χύνεται στη θάλασσα με τη μορφή μικρού ποταμού.

Στην κεντρική περιοχή της Νέας Αρτάκης (βλ. τομή ΑΑ') το «τεγένο» στρώμα φιδιόλιθου, που υπάρχει σε μικρό διάστοιχο κάτω από τις νεογενείς προσχώσεις, δημιουργεί υπόβαθρο, κατάλληλο για τη συνκράτηση νερού. Ο υδροφόρος ορίζοντας βρίσκεται σήμερα σε ορισμένες θέσεις σε βάθος 1.5-3 μέτρα, με αποτέλεσμα να υπάρχουν προβλήματα σε θεμέλια σπιτών. Πηγές αναβλύζουν μέσα στη θάλασσα (αναδάλοι).

Μπορούμε λοιπόν να υποθέσουμε ότι σε παλαιότερες εποχές, που οι προσώπων ήταν μικρότερες, ιδιώς σε περιόδους μεγαλύτερων βροχοπτώσεων από τις σημερινές, υπήρχαν οι κατάλληλες συνθήκες για παρούσια νερού, δηλ. πηγές ή δάλτοι.

Είναι προφανές ότι η υπάρχει νερού, εκτός από την κάλυψη των ανθρώπινων αναγκών, δημιουργεί ελλιστική περιοχή κυνηγιού, υπόθετουμε ότι, σε ορισμένες εποχές τουλάχιστον, ο παράγοντας νερό ήταν ένας επιπλέον λόγος εγκατάστασης ανθρώπων στις θέσεις που εξετάζουμε.

Κλιματολογικές συνθήκες

Το χαμηλό υψηλόμετρο και οι ήπιες έως ψυχρές κλιματολογικές συνθήκες, που επικρατούσαν στη διάρκεια των παγετωνικών διακυμάνσεων των τελευταίων εκατοντάδων χιλιάδων χρόνων, δημιουργήσαν κατάλληλες προϋποθέσεις για τη διαδικαση ανθρώπων στην περιοχή Νέας Αρτάκης.

Στοιχεία χλωρίδας και πανίδας

Στη διάρκεια της τελευταίας περιόδου των παγετώνων, όποτε παρουσιάσθηκε η μεγαλύτερη εξάπλωση των πάνων και οι βροχοπτώσεις ήταν άφθονες, η Εύβοια ανήκε σε εύκρατη ζώνη βλάστησης. Ακολούθησε μα χλωρίδα μεταπαγετώδους εποχής, η οποία πριν από τη Νεολιθική εποχή (8.000-5.000 χρόνια π.Χ.) είχε υποτροπικά δάση, αειθάλη και κωνοφόρα, τροπικούς θάμνους και αγκαθία. (Butzer K.W., 1970).

Υπολείμματα πανίδας πλευροτοπικής εποχής προς τα παρόν δεν εντοπίστηκαν στην επιφάνεια των εδάφων, με εξαίρεση μερικά απολιθωμένα δόστρακα

(όστρεα) —θλ. πο κάτω. Οι μεγάλες διαστάσεις και τα είδη των εργαλείων, ιδιαίτερα της Κάτω Παλαιολιθικής, υποδηλώνουν κυνήγι μεγάλων ζώων. Στην ίδια ζώνη πανίδας γνωρίζουμε ότι υπήρχαν τότε είδη αρκοφύλαντων αριστοδάκτυλων, περισσοδάκτυλων πρωθοκιδεύων, τρωκτικών κλπ., που τα περισσότερα από αυτά έχουν σημεία εκλείψεων (όπως αρκούδες, αγριόχοιροι, αρεπόύδες, ελάφια, βόδια, κατσίκες, πρόβατα, ιπποπόταμοι, άλογα, γαϊδουρές, ρινοκέροι, επειροκέρες κ.ά.), καθώς και διφόρα είδη ερπετών, αμφίβιων και πουλιών (Δλ. Δάκαρη Σ.Ι., 1980, οσ. 16 και 151; Jacobson T., 1976, σ. 79, Mishra S.K., 1983).

Τα πλειστοκανικά θαλάσσια όστρακα αντίκρου στην γένος *spondulus* σφραγίδων και είχαν μεταφέρει στους τόπους που βρέθηκαν από τη θάλασσα. Βρέθηκαν σε 4 θέσεις της συνοικίας Φανερωμένης και σε 2 των Δύο Βουνών (Βαλέρη), που φέρουν εργαλεία Μέσης Παλαιολιθικής εποχής. Είναι πιθανό, τα ελασματοβράχια αυτά να μεταφέρθηκαν εκεί από ανθρώπους που τρόφη κάποια άλλη κρότη (βλ. Σαραπέα Ε., 1985, σ. 42).

Η μέθοδος E.S.R. (Electron Spin Resonance) έδωσε για δύο από αυτά τα δεύτερα δοκιματικές χρονολογίες. Τα κατόπιν της Mr. M. Ikeya, που εξέτασε θραύσματα από τα όπτερα στη Technical College, Yakkaguchi University Iwanagiα, οι πλήκτες κυμαίνονται για το μεν ένα 70.000 έως 35.000 έτη πριν από την εποχή μας, για δε το άλλο 80.000 έως 40.000 έτη πριν από την εποχή μας. Το θέμα απαιτεί περισσότερα εξετάσεις.

στρεωμάρρος με ώστρα της ομοτάξιας των *gasteropoda* εντοπίστηκε το 1979 στη θεμέλια δύο συγχέουμενών οικοδόμων της περιοχής Φανερώμενης. Ο στρεωμάρρος είχε μήκος του λαχτάριον 22 μέτρων. Δείγματα, που χρονολογήθηκαν με τη μέθοδο C14 από τον φυσικό Ν. Ζουρδάκη στο Πανεπιστήμιο *Pierre et Marie Curie, Laboratoire Carbon*, στο Παρίσι, έδωσαν ηλικία 4.770 ± 150 χρόνια πριν από την εποχή μους (*Xolalopeltidium epigaeum*).

4. Σχηματική γεωλογική τοπή ΒΒ'.

5. Συνιατικό γεωλαονικό τουρί ΑΑ' (ΒΔ- γεωλαονικό χώρος Ν. Αστάκος). Μελέτη: Κ. Μαυκλάρος. Σχέδιο: Κ. Κουτόπαλος.

θέση σε θέση, από καστανοκόκκινους μορφές, και σπάνια είναι λευκοί ή λευκό και κόκκινες κήλειδες. Δείγματα του πετρώματος, που αναλύθηκαν από τον χημικό κ. M. Χαστάπη, έδωσαν τα εξής αποτελέσματα: SiO₂: 88% έως 98%; Fe: περί το 5%; Ca: 0% έως 0.7%. Το πέτρωμα έχει θαμβό οικλρότητας περίπου 7 και ειδικό βάρος 2.58-2.68.

Εξαιτίας της γεωλογικής του γένεσης και της επαφής του με το οδηγηματικό κοίτασμα, ο καστανός πυριτόλιθος της Νέας Αράκτης παρουσιάζει, κατά τόπους, μιαν ανομοιογένεια υλικού, διφόρες στη βραχώ, στην ανυψοτήτα του και στο χρώμα. Μερικές φορές ο πυριτόλιθος σχίζεται κατά παρόληπτη επίπεδη. Τα εργαλεία
δεν παρουσιάζουν πάντα την κλασική κογκιδιά εικόνα στην επιφάνεια αποφύλακτου (βλ. Bezzilion M., 1977, σ. 70). Η επιφάνεια απόσπασης φαίδουν σε τέτοιες περιπτώσεις είναι ακανονιστή ή η επιπλέον. Οι ιδιαιτερότητες αυτές και η αιτίαση βράου του υλικού είχαν ως συνέπεια κάποια εσφαλμένα πρώτα συμπεράσματα εκ μέρους ορισμένων αρχαιολόγων.

8. Ένα δεύτερο εκμεταλλεύσιμο είδος πυριτόλιθου απαντάται, με μορφή κονδύλων, στον Άνω Κρητιδικό ασβεστόλιθο της Νέας Αρτάκης. Εχει χρώμα γκρίζο ή μωμό. Χημική ανάσταση του πετρώματος έδωσε τα εξής αποτελέσματα = SiO_2 : 96,5% και 88,1%, Fe: 0,27% και 0,79%, Ca: 1,07% και 2,62% αντιστοιχια.

Ο πυριτόλιθος αυτός είχε χρησιμοποιηθεί περιορισμένα στη διάρκεια της Προϊστορίας για κατασκευή εργαλείων μικρών διάστασεων.
χ. Εναρδεία από οικιανό (οικιανό).

γ. Εργάσεια από ωφιολίνο (ωφίλο), οπάλιο, πρασιδόλιθο (greenstone), ραδιολαρίτη και διάφορα άλλα πυριτολιθικά υλικά διαφόρων χρωμάτων βρέθηκαν σε περιορισμένο αριθμό στις περισσότερες περιοχές.

προϊστορικές θέσεις.

δ. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν βότσαλα που βρέθηκαν στους τόπους αποκοπής και κατασκευής εργαλείων. Τα βότσαλα είναι από ιδιαίτερη

γαλειών. Τα θοτσαλά είναι από φαμιλία, διαβάση, οφιόλιθο (υλικά που είχαν μεταφερθεί από λίμνες ποταμούς).

ή ακτές στους λοφίσκους όπου εντοπιστηκαν καθώς και από πυριτόλιθο. Τα σημάδια από κρύση, τα οποία φέρουν, και οι θέσεις εντόπισής τους μας αθιύν στο συμπέρασμα ότι ορισμένα από αυτά είχαν χρησιμοποιηθεί ως λίθινοι επικρουστήρες (hammerstones) για την κατασκευή εργαλείων (βλ. Σαραντέα Ε., 1985, σ. 32).

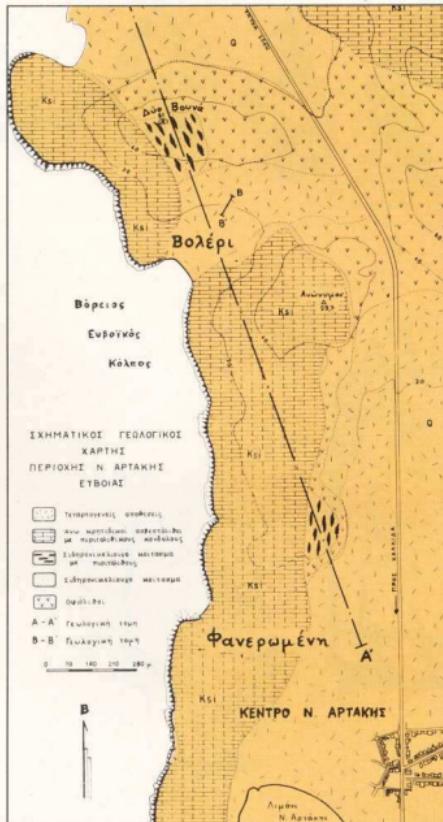
Λιθοτεχνίες

Μια δύοκολη και απεγνωσμένη προσάρτηση διάσωσης των επιφανειακών, τουλάχιστον, ευρημάτων από την οικιστική άλωση της περιοχής απέδωσε λιθοτεχνίες, που ταξινομούνται χρονολογικά στις έχις κατηγορίες, με δάση την τυπολογία των εργαλείων και την τεχνική κατασκευής τους:

1. Σε τρεις θέσεις, στο Βολέρι, και σε μία τέταρτη, στη Φανερωμένη, βρέθηκαν εργαλεία τυποτεχνολογίας Κάτω Παλαιολιθικής εποχής (ηλικίας μεγαλύτερης των 100.000 χρόνων). Οι κυνηγητικές-ουλαλεκτικές ομάδες, οι οποίες είχαν κατασκεύασε τα ευρήματα, φαίνεται ότι προτυμούσαν να ζουν κοντά στις λατομειακές-εργαστηριακές θέσεις. Στις επιφανειακές συγκεντρώσεις των πυριτόλιθων της Φανερωμένης βρέθηκε ο μεγαλύτερος αριθμός εργαλείων της περιόδου αυτής (μερικές εκατοντάδες).

Ορισμένα από τα παλαιότερα εργαλεία της Νέας Αρτάκης θεωρούνται μοναδικά για τον Ελλαδικό χώρο, προς το παρόν (βλ. Εικόνες 2, 6, 7, 8). Αν και στην περιοχή δεν έγιναν ακόμη στρωματογράφηση, η τυποτεχνολογία και μια πρώτη στατιστική ανάλυση των ευρημάτων επιτρέπουν την ταξινόμηση τους σε μια πρώιμη περίοδο της Κάτω Παλαιολιθικής και σε μια ύστερη (βλ. Ε. Σαραντέα-Μίχα, S. K. Mishra, 1985). Σύμφωνα με εκτυπώσεις του αρχαιολογού Χρήστου Μαντζάνα (Κέντρο Προϊστορίας του Πανεπιστημίου Μασσαλίας), βάσει της τυπολογίας, τα παλαιότερα εργαλεία Φανερωμένης και Βολεριού μπορεί να κατατάχθονται σε πρώιμη φάση της Μέσης Αγελαίων περίοδου (400.000-350.000 χρόνια περίπου πριν από σήμερα). Τυπολογικά διακρίνονται σε σειρές χειροπέλεκεών (handaxes), τσεκουριών (cleavers), λιανιστών (choppers and chopping tools), αίγανων (picks), έστρων, κοπτών, πυρήνων, φολιδών, οφυρών κλπ.

Ένα μεγάλο ποσοστό των εργαλείων αυτής της εποχής έχει διαμορφωθεί πάνω σε πυρήνες πυριτόλιθου έχουν μεγάλο σύγκ. και η τεχνική κατασκευής τους είναι της άμεσης κρύσης. Χαρακτηριστικά στοιχείο οριομένων εργαλείων είναι η κνήδρεσις κυβόσχημη βάση, που επιπέδεται την ορδιά τοποθέτησή τους. Τα παραπάνω δεδομένα υποδειγμούνται την μεγάλη παλαιότητα των ευρημάτων αυτών, η ηλικία των οποίων ανέρχεται πιθανώς σε εκατοντάδες χιλιάδες χρόνια (εικ.

3. Σχηματικός γεωλογικός χάρτης περιοχής Ν. Αρτάκης Εύβοιας. (Μελέτη: Κώστας Μαγκλάρας. Σχέδιο: Κατερίνα Καντά).

2. B).

Αν και ο αριθμός των επιφανειακών εργαλείων αυτής της εποχής είναι λίγες εκατοντάδες, φαίνεται πως βασάνων πολλά από τα εργαλεία που κατασκεύαστηκαν τότε χρησιμοποιήθηκαν από μεταγενέστερες ομάδες για κατασκευή άλλων. (Στην κατηγορία των κατωπαλαιολιθικών λιθοτεχνιών περιλαμβάνεται και ένας αριθμός φυσικών κομματιών, που είχαν διαμορφωθεί με περιορισμένη επέμβαση σε κάποιο τμήμα τους, ενώ υπάρχουν ενδείξεις ότι είχαν χρησιμοποιηθεί για εργασίες και φυσικές πέτρες, με το αρχικό τους

φυσικό σχήμα).

Οι πολύτιμες αυτές μαρτυρίες πανάρχαιης ανθρώπινης δραστηριότητας στο νησί χάνονται χρόνο με το χρόνο, αδικιαλόγητα, εξαιτίας της ανευόποδιτης οικιστικής δραστηριότητας (νόμιμης ή παράνομης).

2. Τα πετρίνα κατάλοιπα κυνηγητικών συλλεκτικών πληθυσμών Μέσης Παλαιολιθικής εποχής (έχουσαν 35.000 χρόνια-100.000 χρόνια περίπου π.Χ.) ανέρχονται σε δεκάδες χιλιάδες.

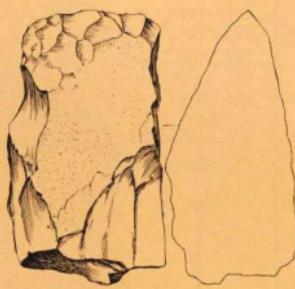
Τα εργαλεία τους εστάζονται γύρω από τις πηγές πυριτόλιθων στο Βολέρι και στη Φανερωμένη.

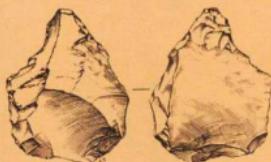
6

7

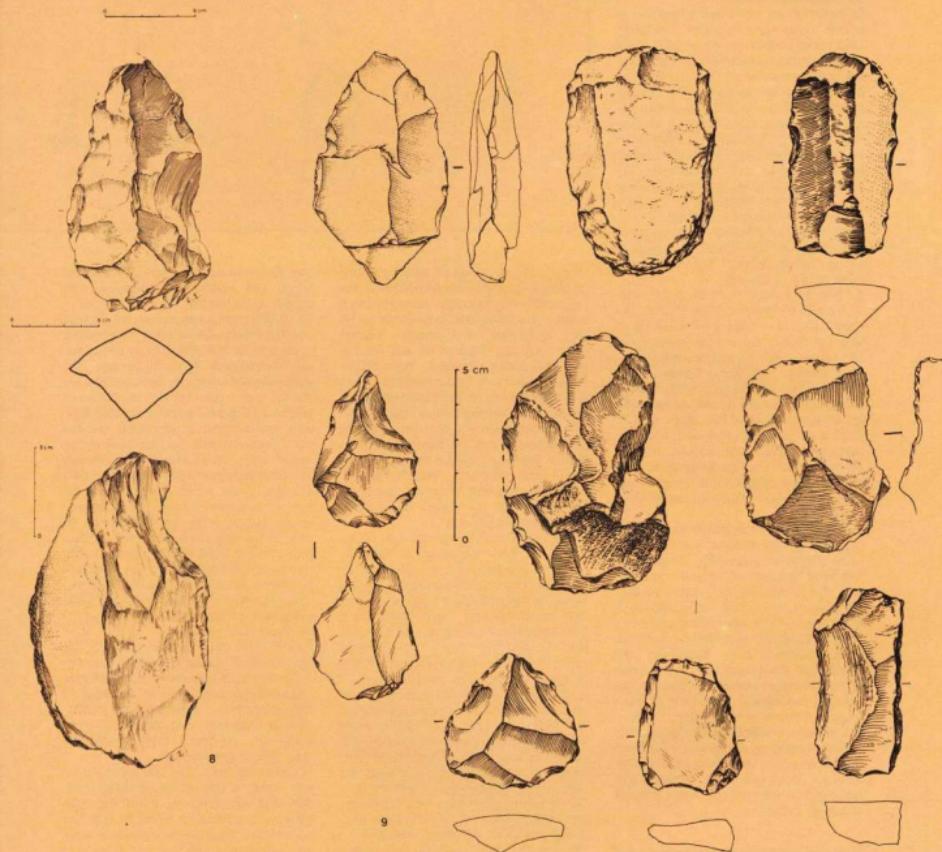
6. Δύο τύποι χειροπελέκεων Κατώτερης Παλαιολιθικής εποχής (ηλικίας όνων των 100.000 χρόνων) από το Βολέρι.

7. Έξι χαρακτηριστικοί τύποι χειροπελέκεων (handaxes) Κατώτερης Παλαιολιθικής εποχής (ηλικίας όνων των 5.000 χρόνων) από την περιοχή λατομείου-εργαστηρίου Φανερωμένης. Το εργαλείο αρ. 5 μπορεί να ταξινομηθεί στις σέξνες (pick). Ο γυμφός τύπος αρ. 8 δρέπηξες ημιτελής. Οι θέσεις όπου βρέθηκαν τα εργαλεία αρ. 4, 5 και 7 έχουν σήμερα οικοδομηθεί.

8. Αντιρροσθετικοί τύποι συγκόδιων εργαλείων Κατώτερης Παλαιολιθικής εποχής (ηλικίας όνων των 100.000 χρόνων) από την περιοχή λατομείου-εργαστηρίου Φανερωμένης. (9) κόπτης (cutter), (10) τοσκούρι (clearer), (11) λιανιστρό (chopping tool), (12) εργαλείο τύπου «ανεστραμμένη κορίνα» (rostra-carinate). Ο κόπτης αρ. 9 δρέπηξε ημιτελής.

9. Σύνεργα κατασκευασμένα από τοπικούς πυρτόλιθους διαφόρων ομάδων της Μέσης Παλαιολιθικής εποχής (100.000 χρόνια-35.000 χρόνια π.Χ. περίπου). Επιφανειακά ευρήματα από δέσμει της Φανερωμένης, που σήμερα έχουν οικοδομηθεί.

Ο πλούτος των κατάλοιπων αυτών μας δίνει ένα μέτρο της κίνησης και του τιλήσους των Μεσο-Παλαιολιθικών ομάδων στην περιοχή. Γενικά, συγκρινόμενα τα στοιχεία αυτά με εκείνα της προηγούμενης μεγάλης περιόδου, μας υποδεικνύουν με πλήθυσμακή αύξηση στη διάρκεια της της Μέσης Παλαιολιθικής. Οι ομάδες κατά κανόνα κατέλυναν σε κάποια απόσταση από τις λατομειακές θέσεις και πρωτούσιαν καθορόταν, μοιογενέστερα πυριτολιθικά υλικά για την κατασκευή των εργαλείων τους.

Οι λιθοτεχνίες κατά ένα μέγιστο ποσοτό είναι «μοιστέριες». Τα εργαλεία τους, μικρότερα σε μέγεθος από την προηγούμενη εποχή, συνήθως είναι κατασκευασμένα πάνω σε φολίδες. Η ποικιλία των τύπων και των παραλλαγών τους είναι εξαιρετικά ανεπιγενένη στην περίοδο αυτή και δηλώνει την εξεύδευση των εργαλείων σε λεπτότερες και απαιτητικότερες εργασίες. Ενα μεγάλο πλήθος έστρων, αιχμών (απλών ή προσαρμοδόμημένων σε κεφαλή ακοντίνων), λεπίδων, πελεκών, μαχαιρών, σπένων, γλυφίδων, πυρήνων, οφυριών κλπ. προσφέρεται για τυπολογική μετάβληση εργαλείων των ΝΑ Βαλκανίων. Μέστις Παλαιολιθικής (βλ. εικόνα 9).

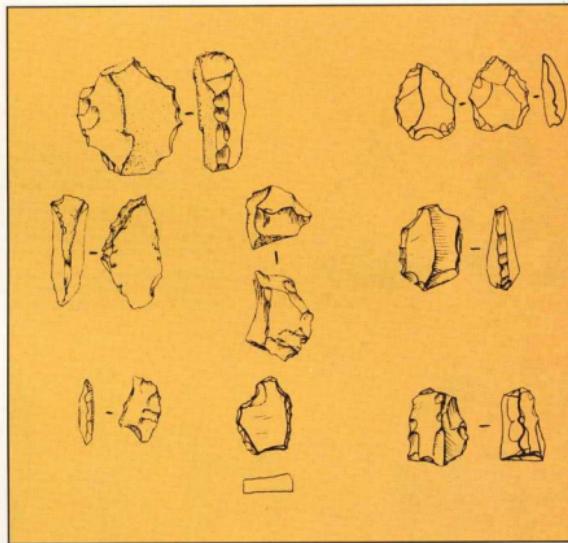
3. Πολύμερημα επίτιτα πέτρινα αύνεργα μικρών διαστάσεων βρέθηκαν στην επιφάνεια των περιοχών Φανερωμένης και Βολερίου και δηλώνουν καταυλισμούς και εργαστηρικά κρήτη των θεούς της Νέας Αρτάκη στη διάρκεια της περιόδου μεταξύ τέλους Μέσης Παλαιολιθικής έως τη Νεολιθική εποχή (35.000-6.000 χρόνια π.Χ., περίπου). Ξέστρα, γλυφίδες, λεπίδες, αιχμές, πυρήνες, οφυριών κλπ., μαζί με τα προϊόντα της πειδεργασίας των πυριτόλιθων, δρισκοντανούσαν συχνά μακριά από λατομειακές θέσεις (βλ. εικόνα 10).

4. Πειραιώμενος αριθμός ακέραιων ή σπασμένων εργαλείων και πυρήνων από οψιδιανό (φωνιάν), τυπολογίας Εσχάτης Νεολιθικής (αρχές ζητιλετίας π.Χ.), εντοπίστηκαν σε αποραίκες θέσεις της ίδιας περιοχής. Ένα σπασμένο βλήμα σφεντόνων (βλ. εικόνα 11) Εσχάτη Νεολιθικής τυπολογίας βρέθηκε στον περιβόλο της Εκκλησίας Φανερωμένης. Η χρονολόγηση του στρεσσοσωρού δεδώνει παρουσία ανθρώπων στη Νέα Αρτάκη στα τέλη της Λιβιάνης εποχής.

5. Εξάλλου, σποραδικά θραύσματα αγγειών διαφόρων ιστορικών περιόδων στο Βολέρι και στη Φανερωμένη δηλώνουν συνέχιση της ανθρώπινης δραστηριότητας και στους ιστορικούς πλέον χρόνους.

Συμπεράσματα-προοπτικές

Από τα παραπάνω συμπεραίνονται τα εξής: η μικρή διάρθρωση που υπέστη το έδαφος και το σύγχρονο όργανο συνέτειναν ώστε να εμφανίζεται στην

επιφάνεια του εδάφους πλήθης ευρημάτων μια σειράς προνεολιθικών κυνηγητικών-συλλεκτικών πολιτισμών, η αρχή της οποίας ίσων συμπίπτει και με την εμφάνιση ανθρώπου, είδους στην περιοχή. Νεολιθικά και διαφόρων ιστορικών περιόδων έχουν δηλώνονται ανθρώπινη δραστηριότητα στην ίδιες θέσεις και σε νεότερες εποχές.

Τα είδη των Νεοαρτάκων παλαιολιθικών λιθοτεχνών και η σύγκριση τους με ανάλογες του εξωτερικού υποδειχνύουν διαδιώσιμη ειδων Homo Erectus και Homo Sapiens Neandertalensis, στην περιοχή της Εύβοιας, πριν από την εμφάνιση του δικού μας είδους Homo Sapiens Sapiens.

Η ιδιαιτερά μεγάλη πυκνότητα εργαλείων στις θέσεις Βολέρι και Φανερωμένη φανερώνει ότι η αφθονία του πυριτολιθικού πετρώματος στη Νέας Αρτάκη ήταν η πρωταρχική αιτία προσέλκυσης των θερμόμυθων στη διάρκεια της Αποτερής Προϊστορίας μας. Οι σκληροί, συμμαγείς πέτρωμα είναι την δυνατότητα κατασκευής ιδιαίτερα ανεβτικών εργαλείων. Οι ίδιες κλιματολογικές συνθήκες της ίδιας περιοχής, το χαμηλό υψόμετρο και η ύπαρξη νερού και τροφής —από δύο επιτρέπεται να υποθέσουμε— δημιουργούσαν κατάλληλες προϋποθέσεις για εγκαταστάσεις ομάδων, κούτσα στα λατομεία-εργαστηριά τους.

Τα ογκώδη εργαλεία που ανήκουν στο παλαιότερο στάδιο της Παλαιολιθικής της Νέας Αρτάκης, καθώς και η ύπαρξη μεγάλων κυνηγετικών αιχμών νεότερων εποχών (όπως στην εικ. 9, άνω αριστερά), δηλώνουν τη διενέργεια γειτονιγού μεγάλων ζώων στην περιοχή κατά τις περιόδους εκείνες. Η σύγκριση των αριθμών ευρημάτων

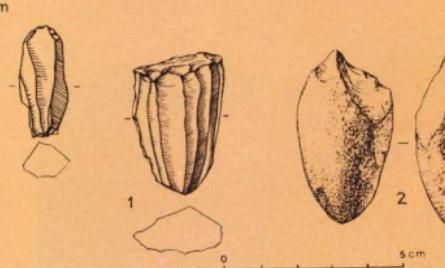
των αλληλοιδιαδόχων εποχών υποδηλώνει μια αύξηση πληθυσμού στη διάρκεια της Μέσης Παλαιολιθικής.

Το πλήθος των ευρημάτων στο Βολέρι και στη Φανερωμένη παρέχει πλούσια στοιχεία για την εξέλιξη των ανθρώπινων εργαλείων (επομένων και της νοιτικής εξέλιξης του ανθρώπουν είδους), στην προσάρμοση προσαρμογής στο δύσκολο φυσικό περιβάλλον, από παλαιότατα κυνηγετικά στάδια της Παλαιολιθικής έως το στάδιο της αγροτικής-κτηνοτροφικής οικονομίας της Νεολιθικής εποχής. Η εκτάση που καταλαμβάνει κάθε ομάδα ευρημάτων, η πυκνότητά τους στους συγκριμένους χώρους, το πλήθος και τα είδη αυτών που μπορούν να μας δώσουν στοιχεία για τα είδη εργασίας και τους τρόπους διαδίωσης των ομάδων. Επιπλέον, συγκριτικές μελέτες με ευρήματα γειτονικών περιοχών πιθανώς των δωδεκανήσων πληροφορίες για τις μετακινήσεις των ομάδων.

Γενικότερα, συγκριτικές έρευνες με γειτονικές Ελλαδικές λιθοτεχνίες καθώς και της Βορειοανατολικής Μεσογείου πιστεύουμε πως θα συμβαλούν στην ένταξη των προϊστορικών πολιτισμικών θαβμών του τόπου μας στον ευρύτερο ορίζοντα της ανάπτυξης του ανθρώπουν είδους:

Η οικιστική επέκταση της Νέας Αρτάκης προς την Βορειά κατέστρεψε σχεδόν ολοκληρωτικά τη θέση Φανερωμένης και μερικά τη θέση Βολέρι (με το κτίσιμο νομίμων και αιωνιάρετων). Δεν υπήρχαν επομένων περιβύθια για αναδοκή της επιφανειακής, τουλάχιστον, διάσπορης προϊστορικού υλικού. Θα ήταν ευχής έργο η δημιουργία προγράμματος ερευνών. Η καταστροφή όμως συνεχίζεται με επιταχυνόμε-

10. Μικρά σύνεργα από τοπικούς πυριτόλιθους (περί το 8.000-6.000 π.Χ.). Επιφανειακά ευρήματα από την παραλιακή περιοχή Φανερωμένης. Η θέση οικοδομήθηκε.

11. Πυρήνας απόσπασης λεπίδων από οιχιδιανό (1) και απασμένο δλήμα σφραγίδας από πυριτόλιθο (2). Έσοχτης Νεολιθικής εποχής (περί τα 2.800 χρόνια π.Χ.). Περιοχή Εκκλησίας Φανερωμένης.

νο ρυθμό και το μοναδικό παλαιοιθικό αυτό «κέντρο» της Εύβοιας φαίνεται πως θα εξαφανιστεί.
Προτάσεις για οργανωμένη διάσωση του υλικού προς τις αρμόδιες Αρχαιολογικές αρχές και τοποθέτηση του σε κτήμα του Δήμου Νέας Αρτάκης συνάντησε οικαδική αδιαφορία.

Ευχαριστώ την πρώην Εφόρο Χαλκίδας κ. Εύτ Τουλούπη, για την εμπιστοσύνη που έδειξε στο έργο υλοποίησης διάσωσης υλικού από θέσεις που σημερα έχουν καταστραφεί, καθώς και όλα τα πρώσα, πολιτιστικά φορείς, δημοσιογράφους —ιδιαίτερα τον κ. Δημ. Δεμερτζή— για τη συμπαράσταση τους στις προσπάθειες διάσωσης χώρων και ευρημάτων.

* Σε ωα τρίτη εμφάνιση πυριτόλιθου, στα Εφτακόνικα Μακρύκαπας (Κεντρική Εύβοια), εντοπίστηκαν ιντιν παλαιοιθικής δραστηριότητας (θλ. Σαραντέα Ε., 1986).

Η κα Σαραντέα-Μίχα είναι κάτοχος υλοποίησης προϊστορικών εργαλείων και τα σχέδια είναι της ίδιας.

Βιβλιογραφία

- Bordes F., «Typologie du Paléolithique Ancient et Moyen», C.N.R.S., Paris 1979.
Brezillon F., «Dénomination des objets», C.N.R.S., Paris 1977.
Butzer K.W., «The natural Early Post-glacial Environment», The Cambridge Ancient History, 1970, vol 1, part I.
Clark Gr. - Pigott S., «Prehistoric Societies», Hutchinson Publ. Group Ltd., 1965.

Dakaris S. - Higgs H. - Hey R.W., «The climate, environment and industries of Stone Age in Greece», Proceedings of the Prehistoric Society, London 1966, vol. 30, 199.

Lindon D.L. - Moseley F., «Origins of modern seas, rivers and mountains», The Cambridge Ancient History, 1970, vol. I, part V, 26.

Μαρίνου Γ., «Επί της παρακτίου βαλλασσού γεωλογίας του Ιονίου και του Αιγαίου πελάγων», ΙΩΚΑΕ, περιοδικός, 1971, T. Χα., σσ. 9-16.

Mishra S.K., «Το σημήνιο Πετραλώνων και η σημασία των ευρημάτων του», Μακεδονική Ζωή, 1983, τ. 206.

Phillips P., «The Prehistory of Europe», Penguin Books Ltd., London 1980.

Sachet T.H. - Hankey V. - Jacobsen T.W. - Popham M.R., «Pre-Historic Euboea. Contributions towards a survey», Annals of British School of Archaeology, Athens 1967, No 61, 83-86.

Σαραντέα-Μίχα Ε. - Mishra S.K., «Στοιχεία λιθοτεχνίας της Κάτω Παλαιοιθικής Εποχής της Νέας Αρτάκης Εύβοιας», ΑΑΑ, 1986.

Σαραντέα-Μίχα Ε., «Παλαιοιθικά ίχνα στην οπαλιά των Εφτακόνικων και στην κοιλάδα Μακρύκαπας Εύβοιας», AAA, 1986.

Σαραντέα-Μίχα Ε., «Προϊστορικά ευρήματα Ν. Αρτάκης Εύβοιας». Εκδ. Αρεονίδη, Αθήνα 1986.
Swanson E. (ed.), «Lithic Technology. Making and using stone tools», Mouton, The Hague 1975.

Palaeolithic Quarries and Workshops at Nea Artaki on the Island of Euboea

E. Sarantea-Micha

Among the Euboean sites, in which flint implements have been located, Nea Artaki shows the most impressive picture, concerning area, number and variety of findings. Thousands of stone tools have been found on the surface together with a few fragments of pottery from the historical period. Few shells from the Middle Palaeolithic and a pile of shells from the Chalcolithic age have also been found on different sites.

The actual area of this prehistoric site is estimated to be even more extensive. A part of it has been occupied by the modern Nea Artaki town and by sea water.

The bulk of stone tools is concentrated mainly in two sites, where large quantities of flint appear. In these two sites (about 1 km far from each other) all phases of prehistoric tool cutting from local flint are recognized: Cores, flakes, finished and unfinished tools, broken tools and even pebbles—probably used as hammerstones.

The two rich flint deposits at Nea Artaki have evidently been used as quarries and working places for the construction of lithic implements during different Palaeolithic (and possibly Mesolithic) phases.

The same sites must also have been used for residence. According to the typology of tools (found by groups at different locations) and the construction techniques the findings can be classified in the Lower, Middle, Upper Palaeolithic, probably Mesolithic, and Neolithic period as well.

Hence, we assume that a series of prehistoric cultures have existed on the island of Euboea.

Due to corrosion and ploughing traces from different cultures can be found on the earth surface.

The high density of prehistoric implements found near the two flint locations supports the hypothesis that the abundant Nea Artaki flint was a major attraction for the inhabitation of humans in this area. This hard and compact stone deposit is perfectly suitable for making tools with high impact and long resistance. Furthermore, it is highly probable that the mild climate, the low altitude and the existence of food and water in this area have created most favourable conditions for the settlement of human groups near the «quarry» and working sites.

Sites have not been excavated as yet. The classification of artifacts is based upon typotechnological data.

Tools illustrated are from the author's collection.

E.S.M.